

NOTES

1. Catalina Vives Barceló (informació oral del 12.07.01 i del 10.04.02). Joan Guiscafré Ramis (informació oral 10.04.02).
2. Joan Fernández Ginart, Joan Pastor Mestre, Jaume Alzamora Bisquerria, Antoni Lliteras Vaquer, Joan Alzamora Ferrer i Miquel Gelabert Grimalt.
3. Damià Duran. *Aspectes materials i lingüístics de la cultura dels pescadors d'Artà*. Ajuntament d'Artà i la Caixa d'Estalvis de les Balears "Sa Nostra". 1978. Pàg. 9.
4. **Ormeig**. Conjunt dels estris de pescar, com canyes, xarxes, palangres, etc. (Balears). *Dic. Alcover Moll*.
5. **Puu**. Nom genèric de crustacis que pul-lula esbrancat en diferents espècies pertanyents a l'ordre dels amfípodes. Als especimens més grossos, l'argot dels pescadors d'Artà els coneix amb el nom d'«arriot» i els de format inferior amb el d'«arriote». El puu (*Idothea*), o el «gambó» (*Gammarus*) s'empenen per al grumeig (o bromeig) i l'esca. Ambdós ordres abunden dins el Mediterrani (Damià Duran. *Op. cit.* p. 15).
6. **Pèl de cuca**. Fibra molt resistent i brillant, que s'obté del budell dels cucs de seda sotmesos a una maceració en vinagre, i que serveix per lligar l'ham (*Diccionari Alcover-Moll*).
7. **Llinya**. Fil que posat o no al cap d'una canya, porta a l'extrem inferior un ham i serveix per pescar (*Diccionari Alcover-Moll*).
8. **Beaces**. Conjunt de dues bosses unides per damunt amb una corretja o llatra que se posa sobre l'esquena d'una bística, de manera que pengi una bossa a cada costat de l'animal (*Diccionari Alcover-Moll*).
9. Damià Duran. *Paraules d'un camperol*. Col·lecció Tità de sa Real. Sant Llorenç des Cardassar. 1998. Pàg. 41.
10. El sistema *de bou* se fonamenta en un fil que va fermat a una canya (o garrot) per un cap. Canya o garrot, queden defora de l'aigua, damunt una roca o alguer. A l'entretant a l'altre cap s'hi afegeix el baveró, que penja dins el rim a un pam del fons. Una cordellina curta fermada a un pedral manté fix el conjunt.
11. El sistema de filera, és el més efectiu. Consta d'una llarga llendera, amb una pedra a cada cap. Neda gràcies als suros repartits que duu; i, d'ella baixen paral·lels, a una distància intermitja de 80 cms. quasi fins el fons, uns 15 o 20 baverons (Vegeu Damià Duran. *Aspectes materials i lingüístics de la cultura dels pescadors d'Artà*. 1978. Pàgs. 15 i 16).
12. **Tenassa**. Porció de roca planera i tot just coberta per l'aigua de la mar. (*Diccionari Alcover-Moll*).
13. **Moixó**. Peix molt petit, de l'espècie *Atherina Mochon*, de cos cilíndric i color argentat. (*Diccionari Alcover-Moll*).
14. **Brollar**. Pujar ràpidament a flor d'aigua el peix per agafar el grumeig i tornar-se enfonsar produint un broll en l'aigua. (*Diccionari Alcover-Moll*).
15. **Rai** (dialectalisme de **rall**). Ormeig de pescar, consistent en una xarxa de forma circular guarnida de ploms en tot el seu perímetre i sostinguda pel centre per una corda; es llança a mà en llocs de poc fons, ben estesa, i amb el pes dels ploms es va cloent sota l'aigua i deixa enclosos els peixos que nedaven per aquest indret. (*Diccionari Alcover-Moll*).
16. Sebastià Amer Riera cita *sa pesquera de n'Ossorio*, per exemple, la qual queda al peu de la Torre de Porto Cristo, una pesquera que l'any 1972 no figurava al menys amb aquest nom.

Pipes manacorines

Bonet de ses Pipes (Joan Bonet Nadal)

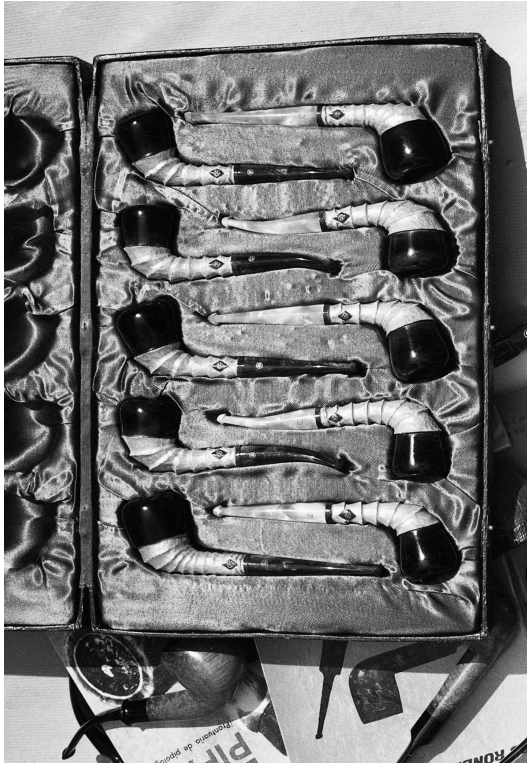
Resum

Després de fer avinent la presència de la pipa dins la cultura, es fa una rebottejada a la seva relació amb Manacor durant el segle XX, dins la literatura i l'artesanía -ceràmica i fusta-, així com el curiós fet social del naixement d'un taller de pipes dins la presó de Manacor.

Pipes manacorines

D'entrada, i com es reflectirà tot seguit, vull fer avinent que la meua comunicació, si pot anomenar-se així, no tindrà un plantejament científic, sistema que la meua formació no me permet manejar ni el meu tarannà me permet fingir; no obstant això, el desig d'aconseguir que la pipa figuri a les II Jornades d'Estudis Locals de Manacor, - com vaig fer que figuràs en una comunicació al II Congrés Internacional de la Llengua Catalana, llegida a la Universitat de València- i la intenció de despertar l'interès de qui pugui analitzar el tema amb més rigor m'han empès a voler participar en aquestes jornades, fent-ho al meu aire, o sia així.

És ben palesa la presència de la pipa dins moltes branques de la cultura. Pel que fa a la de la literatura recordem que són nombrosos els grans autors que l'han emprada per a reflectir caràcters i actituds de diversos personatges, havent-ne fet un bon ús escriptors tan excepcionals com Dickens, Kipling, Simenon i tants altres. La pipa també és molt present a famoses obres pictòriques firmades per mestres extraordinaris com són ara Magritte, Cezane, Picasso, Van Gogh, tants de pintors i tants de quadres singulars que qui estigui interessat en el tema té molt sovint l'oportunitat d'entusiasmar-se amb els descobriments de noves mostres que ignorava - no anomèn els d'aquí per ser tants els amics que n'han pintades, fent ho avinent els vint-i-cinc artistes que il·lustraren el llibre *Les rondalles de la pipa*-. Succeix el mateix amb les nombroses miniatures escultòriques, pipes encisadores, autèntiques obres d'art, tallades en fusta o en escuma de mar, per experimentats mestres, prin-

Pipes amb part de la cossoleta perlada i la cànula d'acrílic.

principalment francesos i austríacs, en el segle XVIII i XIX, peces que són l'orgull dels seus col·leccionistes. Igualment dins la música hi figura la pipa i no tot just en cançons com les compostes i cantades per Bonet de Sant Pere, Jaume Sureda o Ortega Monasterio, el compositor d'havaneres que l'ha tinguda present tantes vegades, sinó també en peces clàssiques com és ara la cantata *So oft ich meine Tobackspfeife* que va dedicar-li Johan Sebastian Bach.

Seria fàcil continuar esmentant la presència de la pipa en un i altre indret, però, aquí i ara, l'objectiu és parlar de pipes manacorines, com en parlava aquella llarga glosa enumerativa *Cançons dels pobles* que va arreplegar el pare Ginard per devers Lluçmajor i Pollença - fent avinent això l'estès que estava aleshores

l'esmentat glosat- en què hi figuraven les especialitats més rellevats de molts de pobles de Mallorca, destacant les manacorines així : "...A Sa Pobla, canyom bo, / gerretes a Manacor, / de grans i de més petites, / i les dones que fan pipes, / ja tenen l'ofici seu..."; així la hi contaren a Pollença, a Lluçmajor naturalment la hi salaren.

Per altra banda, dins l'obra del nostre admirat i admirable Antoni Maria Alcover, també hi figura la pipa, tant a les llegendes com a les rondalles: entre les primeres cal destacar la d'*Es Comte Mal*, de la qual en parla amb les paraules següents: "Com va esser mort es Comte, sortia a Galatzó a sa Caseta de s'hort i a Son Pont, a cavall, i flamejant i fumant en pipa i solia sortir dalt sa sala.

Un de Son Pont un dia diu:

- Jo ho vui provar si em fa por!

Se n'hi puja a sa sala, s'hi tanca, i a s'hora de costum, compareix es Comte, tot flamejant, fumant amb pipa.

Aquell no s'hi embadalí gota, sinó que s'amollà per sa finestra i d'abaix el va veure que guaitava amb sa pipota en es morros, fent flamada."

Dins les rondalles són ben populars les pipes d'alguns dels seus personatges, com són ara la d'En Martín Tacon, la del jai de sa pipa d'*En Joanet de l'Onso*, i la pipa com es puny, amb un canó d'una braça, de què es parla a *Sa por de Manacor*, aquella rondalla que va contar al canonge de Santa Cirga un altre manacorí, el sen Miquel Esquerra, que, segons va escriure el recopilador, les contava molt bé.

També Antoni Mus va fer figurar la pipa a la seva obra, posant-la en llavis d'en Joan d'es salt de s'Aigua, a la novel·la *Bubotes*. Exaltant-la Sebastià Rubí, en el popular *Joaquim*, fent exclamar a mestre Antoni, en rebre la pipa que li entrega na Paquita, allò de: "Repipes i quina pipa més hermosa!"

Sens dubte els malnoms són una altra mostra fidel de l'arrelament de la pipa dins Manacor, on s'han usat amb naturalitat i respecte els de: Pipes, Pipetes, Pipeta, Pipero, Pipado...

Hem parlat de dones manacorines que feien pipes de test però també hi va haver molts homes del nostre poble que en feren. Quan l'etnòleg llubiner Joan Llabrés Ramis arreplegava informació per dur a terme la seva valuosa obra *La ceràmica popular en Mallorca (Aportación al estudio de la misma en los últimos cinco siglos)* (1977), en haver de referir-se a feines dels menestrals del fang va recórrer al darrer manacorí -i, segons ell mateix, darrer mallorquí- que havia fet pipes industrialment: mestre Tomeu *Cotilla* (Castor i Santandreu de llinatges) que, als seus més de setanta anys i malgrat fer-ne una vintena que ja no en feia a no ser algunes per als compromisos, fou un excel·lent representant dels bons mestres ceramistes pipers que hi havia hagut a Manacor.

Mestre Tomeu, fill i nét de gerrers que també feien pipes, va dir al seu interlocutor que les pipes que ell havia fet, emprant el sistema habitual que consistia a fer-les motllades - en uns motllos que va oferir a mossèn Llabrés perquè figurassin al museu de la Porciúncula- eren principalment senzilles, com ell les anomenava per a distingir-les de les que també feia amb figures de reis i d'altres personatges. Explicant-li el procediment que emprava: "No s'emprava es torn per res. Tot se feia a mà. Quan ja tenia fet es recipient - on havia d'anar es tabac- llavors hi aplicava es mame-lló, que era una

Pipes pastorils, la de més amunt feta pel Mut de sa Coma.

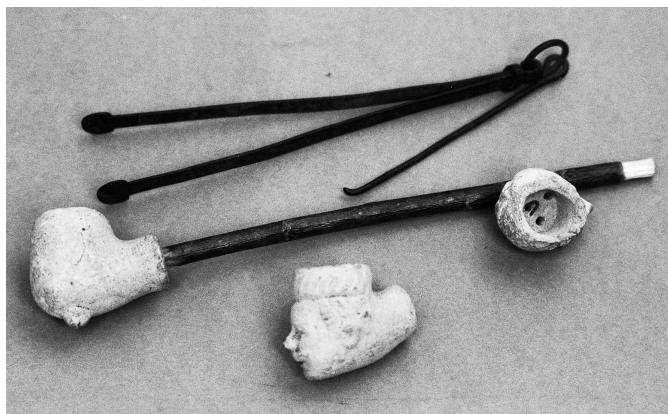
botella que hi anava davall. I finalment li empalmava es canonet de test, on havia d'anar la canyeta o el tronquet de rotaboc.

En un dia en solia fer deu o dotze dotzenes, i en haver-ne fetes unes cinquanta dotzenes llavors les donava forn per coure-les.

La terra que emprava anava a cercar-la jo mateix d'es Clot d'est Ollers del Camp d'Ariany.”

Pel que feia al preu, justament no va dir a quant cobrava les darreres que va fer, però recordava el de les primeres que havia fet amb son pare; aleshores les venien a una setanta cinc (1'75) la grossa, o sia que els revenedors les pagaven a menys de cinc cèntims el quern, mesura que ell no emprava en les seves vendes però si els consumidors en les seves compres, ja que per ésser tan rompedisses les pipes de test sempre se solien comprar de quatre en quatre i en aquells temps era habitual parlar de querns.

Quan mestre Tomeu *Cotilla* ja només feia pipes per als compromisos, un altre manacorí també en feia algunes per als seus: era mestre Felo Castor - bon amic de mon pare-. Record que aquell abilitós artesà del fang coïa les pipes en el corral de ca

Pipes de test com les que feia mestre Tomeu Cotilla.

seva emprant un original forn que s'havia fet ell mateix emprant un bidó gros.

Això que mestre Felo també fos Castor palesa la forta presència dels Castor dins la ceràmica manacorina, explicant-la així mestre Tomeu a l'etnòleg que li havia fet avinent aquella coincidència: “Sentia dir, quan era al-lot, que sa nostra arrel ve de França, Res més no sé dir-li. Però és cert que mun pare (Mestre Pep Cotilla) i es meu padrí ja manejaven es fang. Es meu cosí, que ja he dit abans, Jeroni Castor i son pare Joan Castor, tots dos de Ca'n Cotilla, també s'hi dedicaren. I es *Cotilles* de sa fàbrica actual, també venen de sa mateixa arrel.”

Curiosament poc abans, en demanar-li per la demanda que tenien les pipes, aquell experimentat gerrer havia acabat la seva explicació tot dient: “...Jo diria que s'usaven a tots es pobles de Mallorca, però en més gran escala a Ciutat, perquè és més gran, i a Sóller, no li sé dir per què.” Mestre Tomeu no sabia per què Sóller comprava tantes pipes; nosaltres podem suposar que els contactes comercials dels sollerics amb França devien aidar ferm a que els avantpassats francesos del cera-

mista de Manacor poguessin comprar les seves pipes, o sia que aleshores devia existir a Mallorca l'exportació de pipes manacorines.

Pel que fa a les pipes de fusta, cal recordar el pastor es Mut de sa Coma (Joan de nom i Gomila de llinatge), que du-

Pipes de presó.

rant molts d'anys, fins a mitjan segle passat, va fer unes pipes d'ullastre i d'ametler amb el canó de fusta i virolla de llautó, rústiques i encisadores, consemblants a les que havien fet abans uns altres pastors manacorins, molt coneguts, especialitzats a tallar-ne, els Figuera (de qui no en sé els noms ni el llinatge). No és casual que uns i altres fossin pastors perquè aleshores mentre guardaven els seus ramats, que ells en bon mallorquí devien dir guardes, els llevia fer aquella feina manual, amb què augmentaven una mica els seus ingressos.

Una de les coses més singulars referent a les pipes manacorines va succeir durant l'anomenat Moviment (1938-1939), quan a l'estibada presó de Manacor, on tot just hi havia dos presos comuns i tots els altres, més de setanta, presos polítics, tots ells mallorquins, s'hi va muntar un taller de pipes, en què molts dels tancats es dedicaren a la seva producció en cadena. La idea de la seva creació va sorgir quan un dels presos, així com d'altres, per tal d'entretenir-se durant les llargues hores de captiveri, -feien polseres, anells, quixonets i altres objectes, principalment d'olivera-, ell va decidir fer qualche pipa, i com que aleshores, per raons òbvies, els importadors de pipes illencs no podien dur-ne, els encàrrecs dels fumadors estimularen els companys del nou pipaïre a seguir-lo, de tal manera que, assabentat del nou taller, un d'aquells experimentats comerciants de pipes va acudir a la presó, comproment-se a comprar totes les que fessin. Així va ésser com uns quants dels més manyosos es posaren d'acord amb el cap de la presó, el Sr. Damià Rigo, per tal d'organitzar-ne la fabricació, acordant que ell tindria un tant per cent damunt la producció. Després saberen que el comprador n'hi donava un altre, que s'afegia als descomptes que aconseguia amb la compra dels materials utilitzats, tots els que empraven amb l'excepció de la fusta -ametler- que d'una forma absolutament desinteressada va aportar tot el temps en Bartomeu Gomila (Nadal de llinatge) comptant amb el seu sogre l'amo de Son Figuera, Miquel Femenias, autoritzat pel senyor de la possessió Sr. Miquel Mezquida. I com que les soques d'ametler les duia a serrar a la serradora de mestre Nofre Cama (Ferrer de llinatge), podem suposar que qui primer va fer escalaborns per pipa a Mallorca va ésser una serradora manacorina.

Aquella indústria presonera, a la qual s'anaren incorporant molts de presos, feia feina en cadena: uns foradaven, altres raspaven i llimaven, altres fregaven amb paper de vidre... Cadascun tenia la seva especialitat. Un d'aquells especialistes era el manacorí mestre Tomeu Piña, que demostrava la seva experiència llaunera posant virolles a les pipes, emprant per a fer-ho la llauna de pots de llet condensada, amb la particularitat que no tenia més estany que el que llevava de les soldadures d'aquells envasaments.

Presos polítics de la presó de Manacor, entre d'ells els que feien pipes (1938).

Fins i tot aquells pipers arribaren a mecanitzar el seu taller, convertint una bicicleta en màquina de foradar, fixant-la capgirada en terra, emprant per a força motriu la que aportaven alguns dels presos fent rodar els pedals amb les mans. Entre una cosa i altra i entre uns i altres, poc abans de dissoldre el taller ja podien fer una trentena de pipes diàries.

El cap de l'equip dirigent era mestre Antoni *Poll* (Oliver de llinatge), un ebe-nista manacorí extraordinari que, en sortir de la presó va provar de continuar fent pipes, passant-se després a la manufactura d'objectes d'olivera en la qual va demostrar la seva gran mestria.

Un altre manacorí que va fer com mestre Antoni, sense haver passat pel mosatge presoner, va ésser mestre Joan *Dimoni* (Llull i Duran de llinatges), que tot seguit d'haver replegat el taller carcelari, va muntar el seu, abastant una considerable producció. Però després, probablement per no haver evolucionat d'hora -sobre tot en els materials-, en arribar la competència valenciana i catalana ho va deixar anar, passant-se també a fer "souvenirs" d'olivera.

Presos de la presó de Manacor que feien pipes (1938).

Quan l'any 1941 amollaren mon pare, Sebastià Bonet Garí (1905-1982), com que va sortir de presidi en llibertat condicional i una de les condicions era que no podia tornar a Manacor, va haver d'agafar els ormejos, la fusta i el banc de fuster que li havien tocat en fer-se el repartiment amb els altres pipers, traginant-los a Palma, on va iniciar una nova etapa pipera, en el desterrament, o sia que aquell humil talleret venia a ser un taller piper manacorí desterrat, emprant en els seus inicis la fusta que li enviava el mateix proveïdor de la presó, serrada a la mateixa serradora. De llavors ençà no va passar ningú mai per aquell taller interessat per les pipes que no tingués notícia de la seva manacorinitat, ajudant a fer-ho venir bé per a manifestar-li un mostrari de pipes amb una part de la cassoleta perlada, una creació que la mins producció familiar no va permetre mai comercialitzar.

Finalment i malmenant un cop més l'ètica, tornant parlar d'un membre manacorí de la meua família que va incorporar-se poc després del seu inici al mentat taller, on va cocebre i dur a terme la realització de la pipa narguilé més grossa del món, una pipa per a mil pipadors que s'exhibeix en el Museu Niemeyer de la ciutat holandesa de Groningen i que figura en el llibre *Guinnes de Records*.

Molt probablement aquell taller artesà presoner manacorí va poder ésser el ferment d'una indústria de l'olivera, la dels "souvenirs", que va abastar tanta importància a Manacor en arribar el "boom" turístic.

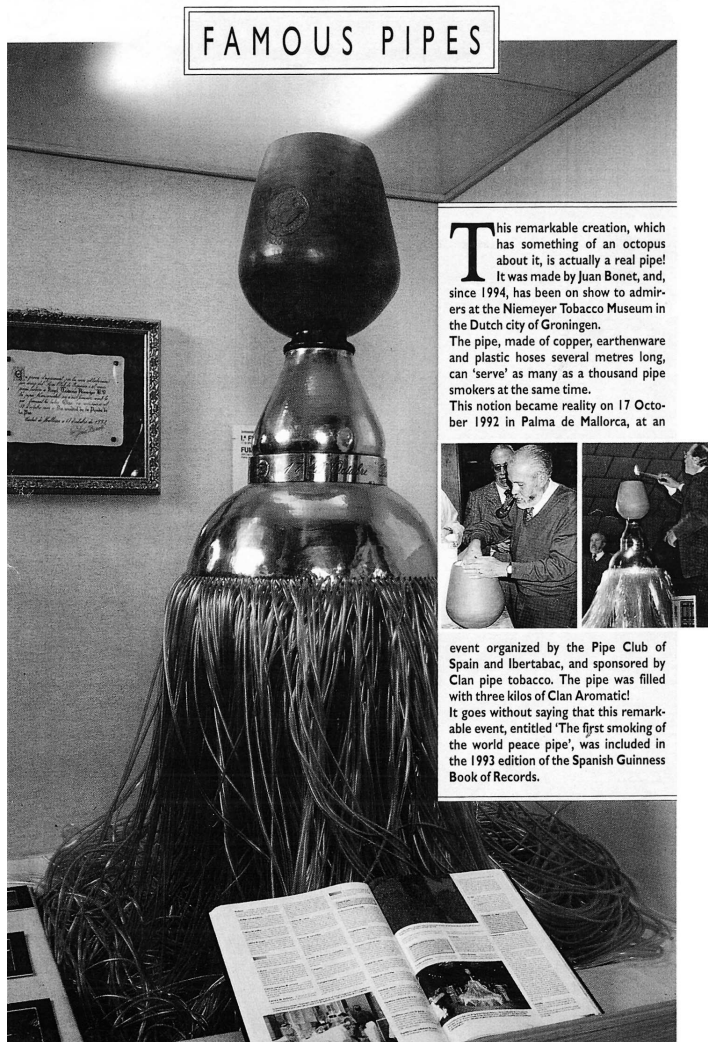
Cal fer avinent que l'actitud permissiva de don Damià Rigo va fer possible que aquells presos poguessin ajudar econòmicament a les seves famílies en uns moments que tant ho necessitaven.

Bibliografia

ALCOVER, A.M. *Aplec de Rondaiies Mallorquines* Volums: I pag. 44; III pag. 25; XXIV pags. 10 i 63.

GINARD, RAFEL *Cançoner Popular de Mallorca* Volum IV, pag. 225.

LLABRÉS, JOAN "Les pipes de test" *Diario Baleares* (6-7-1976)

Pipa dels mil del Guinness.

Aportació a la bibliografia d'autors manacorins (1900 - 1950)

Joan Riera Bordoy

Presentació

L'aportació a l'extensa bibliografia d'autors manacorins que avui presentem, no deixa d'ésser una petita part de la seva obra literària, i per molt exhaustiu que pugui ésser aquest treball sobre les obres publicades, tanmateix hi faltaran els articles a revistes i periòdics, pròlegs i epílegs, conferències, obres de teatre i obres inèdites, que per alguna circumstància no han vist la llum, tal vegada mereixedores d'algun reconeixement.

Aquest recull d'autors manacorins limitat per l'espai forma part del catàleg que em va dur a fer l'afició de col·leccionar els llibres d'escriptors amb "radiacions" -com deia Guillem d'Efak-, radiacions que, segons ell, dona sa Roca des Castellet. També deia algú, en relació a la gran quantitat d'autors que té aquesta ciutat, que Manacor és el lloc on hi ha més escriptors per nombre d'habitants. Hauríem de fer molts de números per saber si realment és així, la veritat és que aquí hi ha uns cent cinquanta autors que han publicat alguna obra. No sé si és la influència de sa Roca o la collita de la llavor sembrada pel mestre mossèn Alcover.

Per a la present comunicació hem decidit catalogar només les obres d'autors manacorins publicades dins la primera meitat del segle XX (1900-1950). Dels autors que tenen obres editades dins les fites assenyalades, n'hi ha quatre que no varen néixer a Manacor, però són considerats manacorins per tothom, ja que ben aviat arrelaren a Manacor i hi dedicaren bona part de la seva vida, aquests són: Joan Aguiló Pinya -nascut a Palma-, Miquel Amer Servera -nascut a Sant Llorenç-, Sebastià Gelabert Riera, En Tià de sa Real -nascut al terme de Petra-, i Antoni Vicenç Santandreu Font, de Son Garbeta -nascut a Son Carrió-. Tots sabem que en aquells temps Sant Llorenç pertanyia a Manacor, però hi ha altres escriptors llo-